

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 3 (91)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 3 (91)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 82Українка.08

DOI 10.35433/philology.3 (91).2019.69-75

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ "ЗЕМЛЯ" В ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Н. Ю. Римар*

У статті представлено комплексний аналіз одиниць, що формують лексико-семантичне поле "земля" в поетичній картині світу Лесі Українки. Обґрунтовано актуальність аналізу вказаного лексико-семантичного поля як певного семантичного центру, який інтерпретує ключові поетичні образи та індивідуальну мовотворчість письменниці загалом. Матеріалом слугували поетичні тексти авторки, уміщені в збірках "Поезії. Поєми" та "Нехай мої струни лунають...", із яких лексичний фактаж було дібрано методом суцільного мовного обстеження й детальної фіксації. У процесі дослідження визначено лексичну наповнюваність ядерної та периферійної зон аналізованого лексико-семантичного поля. За допомогою дистрибутивного методу та методу лексико-семантичної сполучуваності з'ясовано зв'язок одиниць-домінант із фольклорними образами та власне авторською семантичною наповненістю, зображуваними реаліями та змістовим навантаженням тексту загалом. Описано подвійну семантику цих лексем як певної стихії та символічного репрезентанта образу України. Відзначено філософське осмислення авторкою біблійного образу "землі обітваної". Схарактеризовано контекстуальну синонімічну близькість ядерної одиниці з лексемою **поле**, що найчастіше реалізує сему 'національний простір'. Представлено смислову наповненість репрезентантів периферійної зони аналізованого лексико-семантичного поля. Відзначено, що вони вжиті в поетичних текстах Лесі Українки як у прямому значенні з номінуванням чітко окреслених територіально чи за призначенням ділянок землі, так і в переносному, виявленню якого сприяє супровідний контекст. Проаналізовано видозміни семантичних компонентів периферійних одиниць на рівні реалізації важливого для поетичної мовотворчості письменниці протистояння "свое" / "чуже". Зроблено висновок, що представлені образи лексико-семантичного комплексу "земля" реалізовані на різних проблемних рівнях поезії Лесі Українки – філософському, психологічному, соціальному.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, поезія, мовна картина світу, Леся Українка, ядерна зона, периферійна зона, земні об'єкти, лексема, сема.

* кандидат філологічних наук, асистент кафедри славістичної філології, педагогіки та методики викладання (Білоцерківський національний аграрний університет)
nat-rymar@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-2471-7703

PECULIARITIES OF THE STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ORGANIZATION OF THE LEXICAL-SEMANTIC FIELD "LAND" IN THE POETIC LANGUAGE CREATIVITY OF LESIA UKRAINKA

N. Yu. Rymar

The article presents a comprehensive analysis of the units that form the lexical-semantic field "land" in Lesia Ukrainka's poetic picture of the world. The author substantiates the relevance of the analysis of the specified lexical-semantic field as a certain semantic centre which interprets key poetic images and individual language creativity of the writer in general. Such collections of poetic texts as "Poetry. Poems" and "Let my Strings be Heard..." served as the material for analysis. The lexical data were selected by the continuous sampling method and detailed fixation. The study defined lexical representation of nuclear and peripheral zones of the analysed lexical and semantic fields. The connection of the dominant units with the folklore images and the author's semantic modelling depicted by the realias and the overall semantic charge of the text was distinguished with the help of the distributive method and the method of lexical-semantic compatibility. Furthermore, the double semantics of lexemes describing a certain element and a symbolic representation of the image of Ukraine was addressed. The author's philosophical comprehension of the biblical image of "The Promised Land" was clearly marked. A contextual synonymy of the nuclear unit with the lexeme "field" was characterized; most often it has the meaning "national space". The semantic modelling of the peripheral zone representatives was outlined. It was noted that they were used in Lesia Ukrainka's poetic texts in their direct meaning with the clear reference to geographical land areas, as well as metaphorically, being identified with the help of the accompanying context. The modification of the semantic components of the peripheral units from the perspective of actualizing the opposition "own" / "alien", which is crucial to the poet's linguistic creativity, was analysed. The conclusion was made that the presented images of the lexical-semantic complex "land" are realized on various levels central to of Lesia Ukrainka's poetry – philosophical, psychological, and social.

Keywords: *lexico-semantic field, poetry, linguistic worldview, Lesia Ukrainka, nuclear zone, peripheral zone, land objects, lexeme, seme.*

Постановка наукової проблеми.

Одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики є науковий опис мовотворчості письменника, її індивідуальних реєстрів, що визначають специфіку уявлення автора про світ. А. Пономарьова та Р. Веретеннікова зазначають, що "ключовим у дослідженні мовної картини світу письменника є аналіз його індивідуальної мовної системи, що певним чином складається в ієрархічну структуру" [4: 95]. Авторську мовну систему формують лексико-семантичні поля (ЛСП), що об'єднують лексичні одиниці за загальною понятійною співвідносністю.

Багатовимірність і різноманітність семантичних відтінків, ієрархічність та складність у відтворенні просторових лексем демонструє

поетична мовотворчість Лесі Українки. Особливу продуктивність у творчості письменниці мають одиниці, що формують ЛСП "земля". Його вивчення, що дасть змогу доповнити національно-мовну картину українців у відтворенні навколишньої дійсності, постає як актуальна лінгвістична проблема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поетична мовотворчість Лесі Українки як об'єкт наукового опису цікавить сучасних дослідників у контексті вирішення багатьох лінгвістичних проблем. Ґрунтовний аналіз особливостей художнього мовлення письменниці здійснила Л. Бублейник [1]. Лінгвоперсональний аспект дослідження міфопоетичного світу Лесі Українки ліг в основу розвідки О. Поліщук [3]. Характеристику словотворчих

засобів образності поетичної мови мисткині представлено в статті Г. Василевич [2]. Питання лексичного потенціалу віршів Лесі Українки розглянуто в студіях Н. Савчук [5], В. Тямушевої [7] та ін. Проте й ці напрацювання не вичерпують усіх потенційних можливостей лінгвістичного дослідження лірики письменниці, зокрема поза увагою залишилися одиниці, що формують ЛСП "земля".

Мета і завдання. Мета статті – комплексний аналіз ЛСП "земля" в поетичній мовотворчості Лесі Українки, дослідження особливостей його лексико-семантичної та структурно-функціональної організації. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: визначити лексеми-домінанти ядерної та периферійної зон аналізованого ЛСП; простежити вплив на їхнє відтворення традиційних фольклорних мотивів та індивідуального авторського бачення; з'ясувати їхнє семантичне наповнення та роль у конструюванні образного протиставлення "свій" / "чужий".

Для повного розкриття обраної теми використано такі методи: *описовий*, орієнтований на виявлення змістових функцій мовних одиниць; *метод контекстуального встановлення* типових контекстів функціонування земних номінацій; *дистрибутивний метод* для розкриття смислових зв'язків між словами; *метод лексико-семантичної сполучуваності* для аналізу значень слів.

Матеріалом слугували поетичні тексти авторки, уміщені у збірках "Поезії. Поеми" [9] та "Нехай мої струни лунають..." [8].

Виклад основного матеріалу. У поетичному мовотворенні Лесі Українки ЛСП "земля" виконує роль певного семантичного центру, який визначає існування інших образів й індивідуально-авторську картину

світу загалом. Асоціативний простір, пов'язаний із цим образом, включає в себе компоненти, мотивовані, найперше, завданням поетичного відображення любові до рідного краю. Вони тематично, емоційно і структурно споріднені не лише за змістом, а й за побудованими з їх участю словесними образами, які набувають в ідіостилі поетеси типологічного значення.

У ядерній зоні аналізованого ЛСП функціонує ключова лексема-домінант *земля*. Її смислове наповнення в ліриці Лесі Українки тісно пов'язане з фольклорним образом *землі-істоти*, визначальними семами якого є "мудрість", "могутність", "всепрощення". *Земля* – це також Україна, її минуле, сучасне та майбутнє. Архетипний образ *землі* реалізує здебільшого словникове значення "ґрунт, який обробляється й використовується для вирощування рослин" [6: 558] і функціонує в ідіостилі письменниці зі сталою конотацією любові, захоплення, поклоніння та додатковими семами "найважливіша річ", "центр усіх прагнень", "мірило всіх цінностей".

Крім цього, аналізована одиниця в поетичних текстах формує трагедійність світовідчуття авторки, оскільки найчастіше пов'язана з приреченістю та смертю. Ключовим у такому разі є використання фольклорного образу *сирої землі*: *Хотіла б я вийти у чисте поле, / Припасти лицем до сирої землі / І так заридати, щоб зорі почули, / Щоб люди вжахнулись на сльози мої* [8: 175]. Прикметно, що, незважаючи на трагедійний пафос цитованої поезії, *земля* уособлює в собі ще й ідею невмирущості світу, адже сполука "*припасти до сирої землі*" вказує на зв'язок з фольклорною традицією – набиратися життєвої сили саме від *землі*.

Як одиниця смислу *земля* в

поезіях Лесі Українки вступає у складні асоціативні зв'язки з певними зображуваними реаліями та змістовим навантаженням тексту загалом. Її образ, що виростає до символу України, зумовлює виникнення у творах подвійної семантики: з одного боку, земля – це певна стихія (архетипний образ землі як одного з чотирьох першоелементів), що породжує все живе (традиційне трактування образу), а з іншого – це спогад про рідний край. Тому *грудочка землі*, яку лірична героїня бере із собою як згадку про рідний куточок, – закономірний художній символ поезії: *Колись я мала той дівочий звичай, / Як покидала край який надовго, / Збирала квіти з наймиліших міст / І брати їх на пам'ятку з собою, – / Тепер взяла я грудочку землі, / Колись її положать надо мною...*[9: 242].

Характерним для лірики Лесі Українки є використання лексеми земля в значенні "країна, край, держава" [6: 558]. Прикметно, що в контексті мовотворчості мисткині функціонує протиставлення конотації аналізованої одиниці з маркерами "наша" / "українська" (позитивна конотація) і "чужа" (переважно негативна конотація). Важливу роль виконує супровідна лексика, що означає емоцію ліричного героя: *Минаю я, було, долини й гори / і моря гучного непевнії простори, / чужа земля обступить навкруги, / захопить ніч; на горах чорні тіні, / на морі хвилі, тумани в долині / здаються наче справді вороги* [9: 108].

Протилежним за своєю смисловою складовою є образ чужої землі в поезії "Земле! Земле!". Зміщення емоційного маркера спричинене змістовим наповненням поетичного тексту: *чужа земля* стає прихистком для ліричного героя після перебування під час бурі на "помості корабельнім". Трансформація образу

руйнує антонімічне протиставлення ознак "наша" / "чужа", даючи їм змогу функціонувати в єдиному емоційному контексті: *Земле чужая, яка ж бо ти рідна для мене! / Мати-землице, рятуй свою бідну дитину! / Пишна земля візантійська, наче вдова в простих шатах, / в тяжкім покрові снігів тихо сумує, бо сонце, / сонце кохане її – полюбило сперечницю-хмару* [9: 370].

Показово, що страх перед небезпекою породжує в героїні майже язичницьке єднання із *землицею-матір'ю*, продукуючи рівневе накладання сем "земля як ґрунт, що дає сили" і "земля як рідний край". Образ землі в ліриці Лесі Українки подекуди пов'язаний із біблійним мотивом "землі обітованої". Філософське осмислення біблійного сюжету супроводжено використанням сполуки *райська земля: Деся узялась лютая змія, / розп'яла крило та понад зело, / ясна квіточка потьмарилася, / райська земля засмутилася* [9: 340].

Необхідно зауважити, що семантичне ядро ЛСП "земля" конкретизоване через допоміжну лексему на позначення елементу ландшафту – *поле*. Здебільшого вона функціонує в номінативному значенні "безліса рівнина, рівнинний великий простір" [6: 61–62]. Часто реалія *поле* виконує роль художньої деталі в пейзажній замальовці романтичного характеру: *Враз хмаринка наліне / і тіні змішає, і сутінь поплине, / мов сивий серпанок... хвилина одна – / і знов показує тіні стіна / різкі, хоч непевні. Невже се тополя / відбилась ота, що стоїть серед поля?* [9: 339].

Своєрідно створений у поетеси образ *поля* як простору в його національній сутності. Відчуття глибокої закоріненості в минуле рідної землі, органічної єдності з ним досягнуто завдяки використанню фольклорних означень *чисте* і

широке, що стають для ліричного героя однією з принад любого серцю краю: *Не сила терпіти лихої напасти, / – Волю я в **широкому полі** пропасти ...* [8: 62]; *Полине за синее море, полине за гори, / Літатиме в **чистому полі**, / Здійметься високо-високо в небесні простори / І, може, спітка тую долю* [8: 12]. Іноді образ поля суттєво змінює свою семантику й набуває значення психологічної сфери існування людських думок, боротьби з негараздами: *Краще йди в темний гай, у зелений розмай / **Або в поле, де вітер гуляє**, / На дозвіллі із лихом собі розмовляй, / **Може, там його вітром розмає*** [8: 102].

Найбільш продуктивними одиницями периферійної зони ЛСП "земля" є лексеми *гай* та *гора*, що виражають різні рівні просторової характеристики ландшафту: *В **гаю далекім**, в гущавині пишній / квіти гранати палкі розцвітають* [8: 182]; *Зоря на небі рожева уже починала займатись, / **Із-за гори** десь доносився гук від далекого дзвона ...* [8: 45]. Водночас їхня семантика зазнає змін у процесі формування поетичного образу. Скажімо, у поезії "Зимова ніч на чужині" гірська верховина асоційована з тюрмою (як натяк на добровільне ув'язнення): *Невже **отсих гір золота верховина / для тебе сумна, мов тюремна стіна?*** [8: 74]. За допомогою аналізованої одиниці змальовано гіркі переживання героїні з приводу розставання з коханим: ***Гори багрянцем кривавим спалахнули, / З промінням сонця західним прощаючись, / Так моє серце жалем розгорілося, / З милим, коханим прощаючись*** [8: 159].

Потрібно зауважити, що образ *гаю* зі значенням 'рідний край' не завжди супроводжує емоційне піднесення. Найчастіше він породжує ностальгічний пафос і сум із приводу довгої розлуки: *Соловейковий спів навесні / Летиться*

в гаю, в зеленім розмаю / Та пісень я тих чуть не здолаю, / І весняні квітки запашині / Не для мене розквітли в гаю [8: 13].

ЛСП "земля" в поетичних текстах Лесі Українки включає також периферійні лексеми *дїброва*, *нива*, *долина*, *бїр*, *луки*, *яма*, *перелїг*, *луг*, уживані як у прямому значенні з номінуванням чітко окреслених територіально чи за призначенням ділянок землі (*Он **ярочки зелененькі**, / Стежечки по них маленькі, / Перевиті, мов стрічечки, / Збігаються до річечки* [8: 21]), так і в переносному, виявленню якого сприяє супровідний контекст (*Онде **балочка весела**, / В нїй хороші, красні села* [8: 23]; *Далі, все далі! Он **латані ниви**, / Наче плахти, навкруги розляглись; / Потім укрила все хмари те сиві / Душного диму, з очей скрився ліс* [9: 86]).

На рівні периферійних одиниць реалізовано характерне для всього аналізованого ЛСП протиставлення "своє" / "чуже". При цьому семантичні компоненти лексем зазнають видозмін. Скажімо, у поезії "На роковини Шевченка" Леся Українка послуговується сполукою *вбога нива* та *рідний перелїг* із видимим фольклорно-образним потенціалом, доповнюючи їх додатковою спільною семою "творчість на рідній землі": *Ти минав, наш Кобзарю, / Чужїї пороги, / **Орав свою вбогу ниву, / Рідні перелози*** [8: 59].

До периферії аналізованого ЛСП у поетичному мовленні Лесі Українки входять також топонім *Україна* (як мовне вираження *землі-матері* з визначальною ознакою понівечення: *О люде мій бідний, моя ти родино, / Брати мої вбогі, закуті в кайдани! / **Палають страшні, незагойнії рани / На лоні у тебе, моя Україно!*** [9: 70]) та власна назва локального характеру *Волинь* (так звана, Мала Батьківщина, що виступає символом рідної сторони:

Ой, чи то так красно в якій країні, /
Як тут, на **нашій рідній Волині!**
[9: 83]). Належність топонімів до АСП
"земля" визначена участю
односпрямованих характеристик
"наша" і "рідна", що втягують у сферу
розгорнутої семантики залежні
компоненти, ускладнюючи їх семою
"любов".

Висновки і перспективи дослідження. Здійснений аналіз мовного матеріалу дав підстави зробити висновок про те, що в індивідуальній картині поетичної творчості Лесі Українки АСП "земля" виконує роль певного семантичного центру, довкола якого обертаються одиниці інших АСП, художні образи та вся індивідуально-авторська картина світу загалом. Функціональне навантаження лексем ядерної та периферійної зон аналізованого АСП є багатограним та специфічним, емоційно-змістове та структурне переоформлення якого здійснене завдяки принципово новому словесному оточенню, у якому представлені і традиційні мотиви, і філософське бачення авторкою навколишньої дійсності. Естетична еволюція образів як складників відповідних концептів у різних поезіях реалізована на підставі формування лейтмотивного підтексту, тому одна й та сама земна лексема в різних контекстуальних умовах може супроводжуватися різними семами, хоча одночасно проектується на традиційні значення названого АСП.

Перспективними в цьому напрямку наукових досліджень можуть стати студії, присвячені аналізу АСП "вода" і "небо", що разом з аналізованим АСП "земля" формують макрополе "природа" в поетичній мовотворчості Лесі Українки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бублейник Л. Особливості художнього мовлення. Луцьк, 2000. 282 с.
2. Василевич Г. Я. Словотворчі засоби образності поетичної мови Лесі Українки. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 95–101.
3. Поліщук О. Міфопоетичний світ Лесі Українки: лінгвоперсонологійний аспект. *Лінгвістичні студії*. 2018. № 36. С. 72–77. DOI : 10.31558/1815-3070.2018.36.11.
4. Пономарьова Л., Веретеннікова Р. Лексико-семантичне поле як спосіб уявлення мовної картини світу письменника на прикладі твору Генріха Сенкевича "Кома Грядеши". *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип. 24. Т. 2. С. 93–97. DOI : <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176828>.
5. Савчук Н. Застаріла лексика української мови у функційномотиваційному аспекті. *Філологічний часопис*. 2017. Вип. 1 (9). С. 74–84. DOI : <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2017.138795>.
6. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ, 1972. Т. 3. 744 с.
7. Тямушева В. М. Лексичні особливості поетичного мовлення Лесі Українки. *Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ*, Вінниця, 23–24 березня 2016 р. URL : <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum> 2016/paper/view/246 (дата звернення 06.09.2019).
8. Українка Леся. Нехай мої струни лунають...: вибрані поезії Лесі Українки / упор. Н. Г. Стащенко. Луцьк, 2009. 224 с.
9. Українка Леся. Поезії. Поєми / упор. Р. Радишевський та О. Ставицький. Київ, 1989. 501 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bubleinyk, L. (2000). *Osoblyvosti khudozhnoho movlennia [Features of artistic speech]*. Lutsk: RVV "Vezha" Volynskoho derzh. u-tu im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
2. Vasylevych, H. Ya. (2012). Slovtvorchi zasoby obraznosti poetychnoi movy Lesi Ukrainky [Word-forming means of Lesia Ukrainka's poetic language]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Zaporizhzhya National University Scientific Journal*, 1, 95–101 [in Ukrainian].
3. Polishchuk, O. (2018). Mifopoetychnyi svit Lesi Ukrainky: linhvopersonolohiinyi aspekt [Lesya Ukrainka's mythopoetic world: the linguistic perspective]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studies*, 36, 72–77. DOI: 10.31558/1815-3070.2018.36.11 [in Ukrainian].
4. Ponomarova, L., Veretennikova, R. (2019). Leksyko-semantychnе pole yak sposib uiavlennia movnoi kartyny svitu pysmennyka na prykladi tvorHenrikha Senkevycha "Komo Hriadeshy" [The lexical-semantic field as a way of presenting the linguistic picture of the world of the writer on the example of the work of Heinrich Senkevich "Como Hradesh"]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Humanities Science Current Issues*, 24 (2), 93–97. DOI : <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/24.176828> [in Ukrainian].
5. Savchuk, N. (2017). Zastarila leksyka ukrainskoi movy u funktsiinomotyvatsiinomu aspekti [Obsolete vocabulary of the Ukrainian language in functional and motivational aspect]. *Filolohichniy chasopys – Philological Review*, 1 (9), 74–84. DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2017.138795> [in Ukrainian].
6. *Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language (1972)]*. Bilodid I. K. (Ed.). (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
7. Tiamusheva, V. M. (2016). Leksychni osoblyvosti poetychnoho movlennia Lesi Ukrainky [Lexical features of Lesia Ukrainka's poetic speech]. *Proceedings from the XIV conference: XIV Naukovo-tekhnichna konferentsiia VNTU – The Fourteenth Scientific and Practical Conference*. Vinnytsia. URL : <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/246> [in Ukrainian].
8. Ukrainka, Lesia (2009). *Nekhai moi struny lunaiut...: vybrani poezii Lesi Ukrainky [Let my strings be heard ...: Lesya Ukrainka's selected poetry]*. N. H. Stashenko (Ed). Lutsk: Volynska oblasna drukarnia [in Ukrainian].
9. Ukrainka, Lesia (1989). *Poezii. Poemy [Poetry. Poems]*. R. Radyshevskiyi, O. Stavytskyi (Eds). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 3 грудня 2019
Схвалено до друку: 26 грудня 2019